

УДК 29:327.55(3)

РЕЛІГІЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**Стратюк В.І.**

Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена аналізу місця та ролі релігійного фактору у сучасній системі міжнародних відносин, його впливу на світові політичні процеси, що відбуваються на міжнародній арені у сучасному світі. Розглядається проблема взаємовідносин релігії і політики та вплив релігії на процеси державотворення в історичній ретроспективі: від стародавніх часів до сьогодення. Проаналізовано сучасний релігійний склад населення світу та релігійну однорідність деяких країн та регіонів світу. Наголошено на деяких тенденціях сучасного релігійного розвитку, серед яких особливе місце посідає процес злиття релігій, який відбувається через низку причин, зокрема, через міграційні процеси з мусульманських країн до країн Європи. В контексті цього питання звертається увага на питання впливу релігії на міжнародне та національне законодавство. Особливо розглядається питання впливу релігійного фактору на політичні процеси в Україні, місце та роль церкви у політичному житті держави та її реакція на події Революції Гідності, анексії Криму та бойових дій на Сході України.

Ключові слова: релігія, релігійний фактор, міжнародні відносини, система міжнародних відносин, секуляризація.

Постановка проблеми. Глобальні зрушення та зміни, що відбуваються в сучасному світі протягом останніх 30 років, значною мірою позначилися на геополітичній карті світу. Тривалий час фахівці відмовлялися виділяти серед причин світових політичних процесів щось інше, крім економічних інтересів, боротьби за територію тощо, а релігія в той самий час розглядалася як щось виключно духовне та особистісне. Але саме таке «виключення» релігії з геополітичних процесів призвело до зростання мусульманського, євангельського та інших фундаменталізмів, релігійного тероризму, «Арабської весни» та інших процесів. Розпад СРСР, припинення «холодної війни», криваві події та подальший розпад Югославії, теракт 11 вересня 2001 року в США та інші події змусили багатьох дослідників звернути свою увагу не тільки на політичне та економічне підґрунтя сучасних конфліктів, а й на релігійний їх аспект. Багато хто з фахівців почав говорити про так зване «повернення релігії», а деякі наполягають на думці, що вона, власне, нікуди й не зникла.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеризуючи стан розробки проблеми, варто

сказати, що місце та роль релігійного фактора у міжнародних відносинах є предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Серед вітчизняних дослідників даного питання варто відзначити наукові праці Н. Балицької, О. Коппель, Ю. Павленка, А. Сопко, А. Яцько. Також цікавим з точки зору вітчизняної історіографії є дослідження українського релігієзнавця В. Єленського, який у своїй праці «Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття» зазначає, що ігнорування релігійного фактора у сучасних міжнародних відносинах та у вивченні міжнародних конфліктів є помилковим. Серед зарубіжних вчених, що займалися дослідженням даної тематики, варто виділити З. Бжезинського, Г. Робберса, А. Тойнбі, Ф. Фукуяму, С. Хантінгтона, О. Шпенглера. Так, А. Тойнбі та С. Хантінгтон розглядаючи історію людської цивілізації, визначають релігійний фактор як одну з важливих ознак цивілізації та джерело конфліктів на міжнародній арені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасному світі одним з найбільш актуальних питань є роль релігії у майбут-

ньому та її вплив на міждержавні стосунки. Деякі тенденції сучасного релігійного розвитку дозволяють спрогнозувати у майбутньому множинність релігійних систем, зв'язки між якими сприятимуть формуванню якісно нових процесів у відносинах між різними міжнародними акторами. Однією з таких тенденцій можуть слугувати зміни у географії різних релігій світу, в першу чергу, світових – християнства, ісламу та буддизму. Прояви цієї тенденції вже спостерігаються через посилення ісламського впливу на країни Західної Європи, спричинене міграційними процесами з країн Близького Сходу та Північної Африки, переплетіння різних релігій та розповсюдження на нетрадиційні для них території, яке проявляється через поширення християнства у таких країнах Сходу як Японія, Китай та Сінгапур та зацікавленості буддизмом у країнах Заходу. Не менш актуальними є й проблема порозуміння між різними конфесіями однієї релігії та перспектива глобального міжрелігійного діалогу як шляху толерантизації відносин на міжнародній арені. Вочевидь, все це вимагатиме більш ґрунтовних досліджень в різних галузях науки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз місця та ролі релігійного фактору у сучасній системі міжнародних відносин та його вплив на світові політичні процеси. На сьогоднішній день існує безліч тенденцій, які визначають розвиток тих чи інших релігій, а відповідно й впливають на перебіг подій міжнародного життя. Поступово змінюються обличчя та характеристики кожної з релігій, територіальні межі релігій зміщуються, релігійна карта світу трансформується. Все це призвело до усвідомлення фахівцями у різних галузях того, що релігія є важливим фактором впливу як на регіональну, так і на глобальну політику.

Виклад основного матеріалу. Проблема взаємозв'язку релігії та політики завжди була актуальною, їх взаємодію можна простежити на будь-якому етапі історичного розвитку людства, починаючи з найдавніших часів, коли форми релігійних вірувань корелювалися із політичними змінами. Важливим етапом в історії стала поява, розвиток та розповсюдження світових релігій: буддизму (від VI ст. до н. е.), християнства (від I ст. н.е.) та ісламу (від VII ст. н. е.). Впродовж подальшого розвитку людства взаємодія політики і релігії реалізовувалась через державу та її відносини з церквою, які нерідко переростали у суперечності, оскільки остання тривалий час претендувала на домінуючу роль у вирішенні питань внутрішньої та зовнішньої політики. Значним моментом у відносинах держави і церкви став Вестфальський мир 1648 року, який започаткував однойменну систему міжнародних відносин та фактично закінчив епоху Середньовіччя, у якій церква відігравала ледь не найпомітнішу роль. Одним з найголовніших принципів вестфальської системи було відокремлення релігії від дипломатії та побудова державної політики виключно на основі секуляризованих державних інтересів. Фактично метою зовнішньої політики європейських держав стало задоволення державних потреб, які визнавалися «реальними», тоді як релігійні вважалися «ілюзорними» та були відсунуті на другий план. Звичайно, не можна стверджувати, що релігія більше не ві-

дігравала жодної ролі у міжнародних відносинах Нового часу. Прикладом її впливу може бути Священний союз європейських монархів, однак роль релігії все ж таки поступово та помітно зменшувалась. Мислителі XVIII – кінця XIX століть вважали, що релігія не має жодного майбутнього, чекаючи її занепаду, а подекуди навіть і зникнення, оскільки на той момент вона почала ототожнюватися з певним проявом відсутності критичного мислення. На початку та у другій половині XX століття ситуація трохи змінилася і інтелектуали вже не стверджували, що релігія повністю зникне з публічної сфери життя людини, а виконуватиме виключно свою духовну функцію. Хоча варто наголосити на тому, що у працях класиків теорії міжнародних відносин другої половини XX ст. найбільш вживаним терміном стала «секуляризація», під якою розуміють процес відокремлення релігії від всіх сфер суспільного життя та втрати її впливу на політику, культуру та міжнародні відносини. Автором цього терміну в такому його розумінні є відомий соціолог релігії Пітер Бергер, який у 1968 році спрогнозував, що на початку XXI століття релігійних осіб можна буде віднайти лише у маленьких сектах, які боротимуться за виживання у секулярному суспільстві [3, с. 12]. Але такі погляди були актуальними лише у 1960-их роках. Впродовж декількох років світова спільнота зіткнулась з подіями, які були охрещені «наступом» ісламу»: захоплення терористами Великої Мечеті з 6-ма тисячами прочан, які з'їхалися до Мекки на щорічний хадж; створення Хезболли; створення міжнародної терористичної сунітської організації «Аль-Каїда» як одним з шляхів боротьби з радянським вторгненням до Афганістану та інші. Особливе місце серед цих подій займала й Іранська революція 1978-1979 рр., наслідком якої стало повалення «неісламського» режиму в країні. Це викликало серйозне занепокоєння серед політичних кіл, оскільки на той момент Іран вважався чи не найбільш вестернізованою країною регіону. Революція призвела до кардинальних змін у зовнішній політиці Ірану, які стали причиною посилення радикальних ісламських угруповань у інших мусульманських країнах. Втім, релігійні піднесення другої половини XX ст. були характерними не тільки для ісламу. Значні зрушення викликав II Ватиканський Собор (1962-1965), який наголосив на важливості захисту основних прав й свобод людини та вказав на обов'язок державної влади слідувати за їх дотриманням. Все це відбувалося в умовах, коли три чверті країн, що сповідували католицизм, очолювалися авторитарними режимами. Засудження дій цих режимів призвело до нападів на церкву, репресій проти духовенства, але це не зупинило Католицьку Церкву у боротьбі за демократію у країнах Латинської Америки та проти апартеїду у Південній Африці. Всі ці події змусили дослідників переглянути власні прогнози про зменшення впливу релігії на міжнародні відносини та політику в сучасному світі. Вже згаданий Пітер Бергер у 1996 р. написав: «Сучасний світ, за кількома винятками, є так само нестямно релігійним, яким він був завжди, причому у деяких місцях – це більш релігійним, ніж колись» [1], чим фактично заперечив власну ж теорію секуляризації суспільства.

Початок ХХІ ст. та трагічні події 11 вересня 2001 р. ще більш утвердили ту точку зору, що релігія не може не впливати на світову політику. У ХХІ ст. релігія бере участь у націєтворенні, впливає на право, економіку, культуру. У дебати на релігійну тематику вступають державні та політичні діячі, законодавці, дипломати. Величезний резонанс в світі викликали такі події, як спалення Коранів на американській базі у Баграмі; справа учасниць феміністичного гурту Pussy Riot та форми їх протесту у московському храмі Христа Спасителя; скандал, викликаний публікацією карикатур на ісламського пророка Мухаммеда та подальший напад на французький сатиричний щотижневик «Charlie Hebdo»; терористичні акти у Франції та Бельгії, відповідальність за які взяли на себе учасники терористичної організації Ісламська Держава. Звичайно, нині не тільки мусульманські лідери визначають, що немає розділення між релігією та політикою, але й, наприклад, колишній президент США Джордж Буш-молодший, який у своїй інавгураційній промові проголосив США обраною Богом заради встановлення демократії й свободи по всьому світі [3, с. 155].

Релігійний склад населення світу, то за даними американської недержавної організації Pew Research Center, яка здійснює дослідження, суспільної думки та різноманітних світових тенденцій, в тому числі релігійних, станом на 2012 рік виглядає наступним чином: християни – 2,2 млрд. (31,5%), мусульмани – 1,6 млрд. (23,2%), індуїсти – 1 млрд. (15%), буддисти – 500 млн. (7,1%), іудаїзм – 14 млн. (0,2%), інші конфесії – 58 млн. (0,8%). Приблизно 400 млн. чоловік (5,9%) практикують різні традиційні релігії, а 1 млрд. (16,3%) не ототожнюють себе з жодною релігією, це атеїсти, агностики та ті, хто не ідентифікує себе з жодною релігією, що була представлена в опитуванні [2].

Не залежно від глобалізаційних процесів, що відбуваються в сучасному світі, урізноманітнення релігійної карти світу та певне злиття релігій, деякі країни все одно зберігають власну однорідність релігійної приналежності громадян. Наприклад, мусульмани складають приблизно 98% населення Тунісу, Сомалі, Марокко, Афганістану; приблизно стільки ж християн проживає в Парагваї, Еквадорі, на Мальті й у Польщі; буддистами є 3/4 населення Таїланду, Бутану й Камбоджі, а в багатьох країнах світу є свої власні національні релігії, як, наприклад, в Індії – індуїзм, в Ізраїлі – іудаїзм, а в Японії – синтоїзм [2]. Крім того, в деяких країнах світу певна релігія визнається офіційною на рівні держави та її особливий статус закріплюється в конституції та інших нормативно-правових актах. Наприклад, католицьке віросповідання християнства є державною релігією в Аргентині, Домініканській Республіці, Польщі, Монако, Ліхтенштейні, Сан-Марино та ін. Православне християнство як офіційна державна релігія визнається в Греції. Іслам є державною релігією більшості країн Сходу. Буддизм закріплений у якості державної релігії основними законами Бутану, Лаосу, Камбоджі та Таїланду. Також не варто забувати, що в світі є декілька теократичних держав, де політична влада належить духовенству або главі

церкви, наприклад, Ватикан, Іран, Саудівська Аравія. Крім того, особливим випадком є Ізраїль, де іудаїзм не є державною релігією, але релігія фактично не відділена від держави. Релігійні органи та організації підтримуються Міністерством у справах релігії, в деяких галузях діє виключно релігійне право, а в шабат (свято суботи) у багатьох містах не працює громадський транспорт, державні та банківські установи.

Однією з важливих тенденцій сучасності є те, що релігії переплітаються між собою або переміщуються на території, які не були характерними для них раніше. Наприклад, поступово звичними стали мечеті в багатьох західноєвропейських містах та буддійські монахи бельгійського походження. Окремим моментом, що також впливає на події на міжнародній арені, є стрімке зростання мусульман за межами мусульманських країн внаслідок міграційних процесів, спричинених «Арабською весною» та війною у Сирії, в першу чергу у Західній Європі. За ХХ ст. кількість мусульман тут збільшилась з 53 000 до 13 млн. осіб, що складає 3,5% населення ЄС. Прогнозують, що в 2025 р. вони становитимуть 10-15% населення Західної Європи [3, с. 136]. Логічним наслідком міграційної кризи стає зростання ксенофобних настроїв та поширення протестних антимігрантських рухів, які набувають відверто антиісламського характеру. Цій тенденції сприяло те, що нинішній міграційний вибух припав на високий сплеск націоналізму в європейських країнах внаслідок провалу політики мультикультуралізму, зростання популярності націоналістичних партій і рухів. Хоча варто наголосити на тому, що мусульмани, які переселилися до Європи, так досі і не досягли рівня економічного добробуту середньостатистичного європейця і жодним чином не демонструють свого бажання інтегруватися в світ європейських цінностей.

Релігійні питання відіграють важливу роль і в Україні. Не дивлячись на проблему створення Єдиної Помісної Православної Церкви, яка за 25 років незалежності України так досі і не знайшла свого вирішення, церква в Україні не лише має високий рівень суспільної довіри, але й має великий вплив на суспільно-політичні процеси. За даними соціологічної служби Центру Разумкова, станом на 2016 р. 70,4% громадян України визнали себе віруючими, а 34% впевнені в тому, що релігія є елементом політичного життя, але при цьому 55% респондентів певні, що церква не має втручатися у державні відносини [5]. Церква неодноразово висловлювала свою позицію з приводу процесів, що відбуваються в країні та світі. Так, під час Помаранчевої революції осені-зими 2004 р. та Революції Гідності осені-зими 2014р. святі отці різних церков молилися за мир і злагоду в Україні. Також Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій неодноразово виступала з заявами у зв'язку з суспільно-політичними подіями кінця 2013 – початку 2014 рр., анексією Кримського півострова та бойових дій на Сході України. У всіх цих подіях Церква фактично стала на бік громадянського суспільства та на захист миру, територіальної цілісності та суверенітету України. Виключенням стала тільки Українська Православна Церква Московського патріархату (УПЦ МП) – самоврядна право-

славна церква з правами широкої автономії у складі Російської православної церкви, позиція якої щодо конфлікту на території України є неоднозначною. Експерти відзначають, що УПЦ МП стала одним з інструментів ескалації конфлікту, оскільки російські спецслужби інтенсивно поширюють через священнослужителів антиукраїнські настрої. Внаслідок цих подій стосунки між віруючими УПЦ МП та інших церков погіршились, що призвело до переходу парафій до інших церков. Згідно з інформацією голови підкомітету з питань державної політики у сфері свободи совісті та релігійних організацій Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності В.Єленського, 60-70 парафій УПЦ МП перейшли до Української Православної Церкви Київського Патріархату (УПЦ КП) [4].

Зміни в релігійному житті закономірно знаходять своє відображення в законодавстві. Прикладом цьому є Закон Франції, що забороняє державним службовцям, включаючи викладачів, відверто носити релігійні символи, а учням державних шкіл – демонструвати свою релігію приналежності. Це стосується безпосередньо мусульманського хиджабу, сикхських тюрбанів та іудейських шапочок-кіпа. У Німеччині 8 з 16 земель на законодавчому рівні заборонили вчителю у державних школах носіння релігійної одягу та відкрити демонстрацію релігійної символіки, причому з пояснювальних документів слідує, що в основному закон спрямований проти мусульманського одягу. У 2010 році французький парламент пішов ще далі: було заборонено поява у громадських місцях з повністю закритим обличчям. За порушення цієї заборони передбачений штраф до 150 євро, а примушення жінки до носіння такого одягу карається роком тюрми та штрафом у 30 тис. євро. Схожі міри приймаються і в ряді інших країн, включаючи Італію, Велику Британію, Данію, Іспанію, Бельгію [3, с. 140].

Ще одним прикладом впливу релігійного фактору на законодавство є дискусія навколо згадування християнської спадщини у Преамбулі Європейської Конституції, яка, на думку

багатьох фахівців, була штучно розгорнута для відвернення уваги депутатів від більш значущих та гострих питань. Характерно, що проти згадування християнства у документі виступила Франція та мусульманська Туреччина. Врешті-решт, після тривалих суперечок текст преамбули містив досить розпливчату згадку про культурні та релігійні джерела спадщини країн Європи. Хоча саме цивілізаційна, в тому числі і релігійна, невідповідність турецького суспільства європейській спільноті згадується серед основних аргументів противників вступу Туреччини в ЄС, що гальмує процес подальших переговорів між сторонами з цього питання, не дивлячись навіть на той факт, що заявку на членство Туреччина подала ще у 1987 р.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що останнім часом релігійний фактор відіграє все більшу роль в Україні та на світовій політичній арені. Зростає кількість міжнародних релігійних організацій, активізується їх діяльність, змінюються конфесійні групи населення, глобальна динаміка розвитку відзначається асиметричністю, що досить часто призводить до змін у політичному житті багатьох країн світу. Релігійний фактор впливу на зовнішню політику характеризує не лише країни Близького та Середнього Сходу, як це мало місце раніше, але й інших суб'єктів міжнародного права. На сьогоднішній день релігія є одним з чинників, які використовуються у досягненні певних політичних, економічних, соціальних та інших цілей всередині певної країни, а також на міжнародній арені, що, в свою чергу, породжує ряд викликів сучасній системі міжнародних відносин. Релігійне піднесення відбувається симетрично з занепадом ідеологій, що були панівними впродовж тривалого часу, величезними демографічними змінами і посиленням глобалізаційних процесів. Все це призводить до усвідомлення фахівцями різних галузей того, що релігія є важливим фактором впливу як на регіональну, так і на глобальну політику, і, звичайно, на міжнародні відносини в цілому.

Список літератури:

1. Berger P. The Desecularization of the World: A Global Overview / Peter Berger // The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics / Ed. by P. Berger. – Washington: Ethics and Public Policy Center, 1999. – P. 1-18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://storage.cloversites.com/pathwaysformutualrespect/documents/Berger-Desecularization_World.pdf
2. The Global Religious Landscape Report 2012 [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pewforum.org/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/>
3. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття. – Львів: Видавництво Українського католицького університету. – 2013. – 504 с.
4. За 2 роки в Україні Московський патріархат втратив до 70 парафій – Єленський [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27477434.html>
5. Релігія і Церква в українському суспільстві: конфесійний розподіл [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.razumkov.org.ua/upload/1464081325_file.pdf
6. Турчин Я.Б. Історія міжнародних відносин (від Стародавнього світу до початку ХХ ст.). Навч. посіб. / Я. Б. Турчин, Р. Б. Демчишак, Т. І. Плазова. – Львів: Видавництво Львівської політехніки. – 2013. – 140 с.

Стратюк В.И.

Киевский национальный университет культуры и искусств

РЕЛИГИЯ КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА СОВРЕМЕННЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Аннотация

Статья посвящена анализу места и роли религиозного фактора в современной системе международных отношений, его влияния на мировые политические процессы, которые происходят на международной арене на современном этапе. Рассматривается проблема взаимоотношений религии и политики и влияние религии на процессы создания государства в исторической ретроспективе: от древних времен до современности. Проанализированы нынешний религиозный состав населения мира и религиозная однородность некоторых стран и регионов мира. Делается акцент на некоторых тенденциях современного религиозного развития, среди которых особое место занимает процесс слияния религий, который происходит по ряду причин, особенно, из-за миграционных процессов из мусульманских стран в страны Европы. В контексте этого вопроса акцентируется внимание на вопрос влияния религии на международное и национальное законодательство. Отдельно рассматривается вопрос влияния религиозного фактора на политические процессы в Украине, место и роль церкви в политической жизни государства и ее реакция на события Революции Достоинства, аннексии Крыма и боевых действий на востоке Украины.

Ключевые слова: религия, религиозный фактор, международные отношения, система международных отношений, секуляризация.

Stratuk V.I.

Kyiv National University of Culture and Arts

RELIGION AS A FACTOR OF INFLUENCE ON MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Summary

This article analyzes the place and role of the religious factor in the modern system of international relations, its influence on the world political processes that take place on the international arena. It considers the problem of mutual relations between religion and politics and the influence of religion on the processes of creation of the state in historical retrospective: from ancient times to the present. It analyzes the current religious composition of the world population and religious homogeneity of some countries and regions. The emphasis is placed on some trends of the modern religious development, among which a special place occupies the process of fusion of religions, which happens for various reasons, particularly because of the migration processes from Muslim countries to Europe. Within the context of this question attention is focused on issue of the influence of religion on international and national legislation. The article also discusses the influence of the religious factor on the political processes in Ukraine, the place and role of the Church in the political life and its reaction to the events of the Revolution of Dignity, the annexation of the Crimea and the war in the east of Ukraine.

Keywords: religion, religious factor, international relations, system of international relations, secularization.